

KONTAMINEERUNUD
de- MITMUS

Paul Alvre

Eesti nagu teistegi läänemeresoome keelte vanim mitmu-
separadigma on i-mitmuslik.¹ Selle otseseks edasiaranguks on
kirjakeele vormid suuris metsis, kõigil rahvail jt. Malepraegune
de-mitmus (suurtes metsades) on suhteliselt noor ilming,
mida teised sugulaskeeled sellisel kujul ei tunne. Lisaks
mainituile viljeldakse eesti murdeis veel g-, g-, si- ja tu-
gevaastmelist i-mitmust (jalGel 'jalgadel', püksast 'püks-
test', majaZin 'majades', jalGust 'jalgadest'). Nende mitmu-
setüüpide päritolu ja levikut on käsitletud mitmetes eriuuri-
mustes.² Tähelepanu orbiidist on seni jäänud kõrvale konta-
mineerunud de-mitmus, mille olemasolule murdeis on küll vih-
jatud³, kuid eri tüübina pole teda seni veel arvestatud ega
analüüsitud. Mõnikord on lõunaeestilised vanemRidel-tüüpi vor-
mid samastatud ekslikult i-mitmusega.⁴

¹ P. A l v r e , i-mitmuse päritolust. - Nonaginta.
Tallinn, 1963, lk. 78 jj.

² A. U n i v e r e , g-listest mitmuse vormidest eesti
murdeis. - ESA I. Tallinn, 1955, lk. 118 jj.; P. A l v r e ,
g-mitmuse päritolust. - ESA X. Tallinn, 1964, lk. 57 jj.;
P. A l v r e , si-mitmuse probleem. - KK 1966, nr. 3, lk.
156 jj.; P. A l v r e , Tugevaastmelise i-mitmuse probleem.
- ESA 13. Tallinn, 1967, lk. 23 jj.; P. A l v r e , Morfo-
logis-käännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodos-
tuksesta suomessa verrattuna sukukieliin. Tartto, 1965. (Kä-
sikiri TRÜ Teadusraamatukogus.)

³ H. R ä t s e p , Eesti keele ajalooline morfoloogia.
I. Õpivahend eesti filoloogia osakonna üliõpilastele. Tartu,
1977, lk. 14. (TRÜ rotaprint.) Nimetatud kohas leiduvad kont-
amineerunud de-mitmuse kohta näited Lüg kilideGa, Jõh lehm-
Del. Kontamineerunud de-mitmusest pole juttu teoses: A. L a a-
n e s t , Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn,
1975.

⁴ A. K a s k , Eesti murrete kujunemisest ja rühmitu-
misest. - Eesti rahva etnilisest ajalooast. Tallinn, 1956, lk.
28.

Kontamineerunud de-mitmuse puhul eelneb kÄändelõpule de-tunnuse kõrval veel i-mitmuse tunnus. Tüübi tekke-eelduseks näib olevat praeguse või varasema mitmusetüvelise genitiivi olemasolu, sest kontamineerunud de-mitmus tuleb põhiliselt esile ranniku- ja lõunamurdeis.⁵ Nagu mitme teisegi hilis-tekkelise mitmusetüübi puhul, on ka siin piiravaks teguriks sõna silpide arv.

Rannikumurdes liitub põhjamurdest laenatud De-aines esmajoones kaheasilbiliste sõnade i-mitmuslikule tüvele või pigemini mitmusetüvelisele genitiivile (^{*}jalkoiõn >> jalGu + De). Otsest ǫ > D muutustki on oletatud (lauDuDe < ^{*}lautoiõn, samuti põhjamurdes lauDaDe < lautaõn)⁶, kuid pika esimese silbi järel on ootuspärane hoopis ǫ > ē (vrd. lautaõn >> lauDe). ObliikvakkÄndeis on deklinatsioonimall üldiselt sama kui põhjamurdes (mitm. genitiiv + kÄändelõpp), oluliseks erinevuseks vaid kÄändelõpu ees ilmnev kontamineerunud tüvi (eR jalGuDe - eR jalGaDe). Lõuna-Besti alal, peamiselt Tartu ja Mulgi murdes ning mõnel määral ka lõunaeestilise värvinuga põhjamurdeis viljeldakse kontamineerunud de-mitmust kolme ja enamasilbilisist noomeneist, kuma seevastu kaheasilbilistest sõnadest seda ei tunta. Näib, et lõunamurrete enamasilbiliste sõnade mitmuse genitiivi on kontrahseerunud noomenitest üldistunud kÄändelõpp -tte, mille geminaat on ootuspäraselt lühenenud (kaDaiDe < ^{*}kaDaiitēn, vrd. abessiiv kaDaiDe < ^{*}kaDaiitēk). Lõuna- ja põhjamurrete piirilal võib -tte olla veel sellisena säilinudki (M 99 Trv jõnattite, lanlikittē 27). Et põhjamurde mõju Mulgi ja Tartu murde põhjaosas on mündelgi juhtudel märgatav, näib loomalik, et ainsusetüvelistele ite-genitiividele tuginevad de-mitmuse vor-

⁵ Ainsuse- ja mitmusetüveliste genitiivide levikust eesti keeles vt. P. A l v r e, Läänemeresoome aluskeele varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades. - KK 1973, nr. 3, lk. 158 jj.

⁶ M. T o o m s e, Son correspondant à l'occlusive dentale après une syllabe inaccentuée dans les dialectes littéraires l'Estonie du nord-est. - OESA 1936, lk. 284; J. P e e g e l, Besti vanade rahvalaulude kuuile morfoloogia. Tartu, 1954, lk. 91 jj. (Käikiri TRÜ Teadusraamatukogus); vrd. P. A r i s t e, Ühest eesti keele astmevahelduse küsimusest. - Besti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, 1954, nr. 4, lk. 529 jj.

mid võeti kasutusele itte-, iDe-tüvelistena (rämattittest, rämattidest). Algpärasem rämattide : rämattist suhe on kõige vastupidavamaks osutunud Võru murdes, milleni põhjamurde vahetu mõju pole küündinud.

Kuiigi kontamineerunud de-mitmus on ranniku- ja lõunamurdeis tekkinud iseseisvalt, pole kahtlust, et ajend on kummalgi pool tulnud põhjamurdest. Vaatleme selle esinemust murdeis ja vanas kirjakeeles sõnatüvede kaupa.

a- ja ä-t ü v e d . Rannikumurdes on a-tüvelistel sõnadel De-, ie-tunnuse ees esimese silbi sõnandist tingitult kas o, u või i, ä-tüvelistel ainult i : M 78 VNg piGuDest 14 'piigadest', IVM Lüg eiGute 279 'õlgade', VNg villuDest 278 'villadest', Hlj sikuDelle 278 'sigadele'; - PP Jõh talupoidele 93 'talupoegadele', IVM Jõh urBiDest 278 'urbadest', Hlj, Jõe luomiDelle 277 'loomadele'; - SC Jõh silmiDest 278 'silmadest', M 78 VNg pesiDes 4 'pesades'.

Tekkelt hilisem ja veel praegugi küllalt harv on kontamineerunud de-mitmus rannikumurde kolmesilbilisels sõnus: PP Jõh Valvajatele 83 'valvajatele'. Seevastu itte-lõpulised (Jõh paremitte 'paremate', vanemitte 'vanemate') liituvad idamurde vahendusel lõunapoolse esinemusega, mille kohta lisaks genitiivile Ote paremBitte toodagu järgmised obliikvakkänete näited: M: EM I Krk arakiDel (~ arakiil) 39 'harakatel', püraGujiDel 67 'puurajajatel'; T: M 34 San vanemBiDest 23 'vanematest'; V: M 23 RkP kübariDettä 48 'kübarateta'; *eõa-*eõä-adjektiivid: T: M 35 Võn aiGiDole (~ aiGile) 54 'haidgetele', M 23 San pimeidDest 23 'pimedatest'.

Mis mitmuse tunnuse geminaadi paigutisse erandlikku säilimisse puhtub, siis võib selle kohta leida näiteid lõunamurrete kagusopistki: M 48 Vas tuGevitte (~ tuGeviDe) 9 'tugevate', kirivitte 8 'kirevate', M 79 Vas tuhandittega? 42 'tuhandetega' jt. Lõunamurretega lähedalt haakuvas Kodavere, Läänemurrete ja Kihnu saare esinemuses on ti säilimine reeglik: Kod: UKD isänDitte 'der herren' 120, LK uBinitteGä 'õuntega', küinDritteGä 'küümardega', küinlitteGä 'küünaldega'; L: M 5 Aud laBeDitte 72 'labidate'; Kih: EK 27 mõlemittel 220 'mõlematel'.

de- ja (t)ie-liste kontaminatsioonigenitiivide ja -konitativide leidumine lõunaesti vanadel kirjameestel on kõigiti ootuspärane, näit. J. Rossihniusel SULK Wannembitte 108,

ahilitte Kahn 167; J. Gutsclaffil VEKVM põimitte 112, Koosto-
isandite 119; Andr. ja Adr. Verginiusel Neuwoandidega 199, Ellawide 198 jt. Pole võimatu, et G. Mülleri jutlustes esi-
nevad ide- ja ite-lõpulised vormid pärinevad otsesega lõuna-
eestilistest käsikirjadest: NEP Wanambidde kaas 116, Issan-
dite 19, 64, 143 jt. Seevastu i- ja ide-mitmuse kontaminat-
sioonina NEP Wanambidille 2 on ilmselt ta oma looming. Rah-
vakeele taust näib küsitav ka J. Rossihniuse ei-listes vor-
mides SULK neine paganeite 92, 103, 111, 117, paganeide 230,
kus ei = ai (vrd. neist paganeist 83, 153). Kuid pole välist-
tatud võimalus, et neis kajastub Harglast registreeritud dek-
linatsiooniühup kiddede 'kinnaste', rebaseide 'rebaste'. Ju-
husliku komistusega paistab seevastu tegemist olevat H. Stah-
li issede-lõpulise genitiivi VEKVM Allambissede 42 puhul, mil-
le kummalises kujus on ilmselt süüdi järgneva noomeni sede-
lõpp (nende Allambissede ninck Waisede).

Kaheasilbiliste noomenite kontamineerunud de-mitmuse võiks
oodata ainult vanimais põhjaeestikeelses tekstides, enamjoo-
nes Mülleri jutlustes, sest Tallinn oma ligema ümbrusega on
kuulunud varem rannikumurde piirkonda⁷. Ootusevastaselt lei-
dub rannikumurde esinemust meenutavaid vorme just mõnedes
lõunaeestikeelses tekstides ja grammatika keelenäiteis, näit.
J. Rossihniusel SULK jalgude ette 137, jalgude mannu 170;
J. Gutsclaffil VEKVM kallikiwisepide 113, A. W. Hupelil ES
jalgude 25, aijude (~ aiju) 24, huwvide 20 'hüvade', põiwide,
leibude 21, kurjide (~ kurie) 22 jt. Et J. Rossihniuse kee-
lepruugis võib muudelgi juhtudel märgata põhjaeestiliste kä-
sikirjade vahendusel ilmnevat rannikumurde jooni (NB! ka ime-
tajulle 'imetajalle'), pole vormi jalgude puhul tingimata va-
jalik eeldada põhja- ja lõunaeestiliste vormide jalgu + jal-
gade kontaminatsiooni. Seevastu nõrgaastmeline igljude (vrd.
ka mitm. partitiiv jalju) on kahtlemata J. Rossihniuse oma-
kombineeritud vorm. Sama kehtib ka A. W. Hupelil leiduva ai-
jude 'aegade' kohta.

g- ja i- t ü v e d . eR: M 78 VHG ioGideS 'jõgedes', ni-
nides(sa) 6 'nimedes', SC Jõe tähtideGa 279 'tähtedega', Jõh
sarvide, sarvide 278 'sarvede', LK Jõh keppiDeGa, vokkiDeGa.

eP: K: M 73 VMR tütritte 68 'tütarde'; I: LE Kod vareS-

⁷ A. K a s k , Eesti keel ja selle arenemine. Tallinn, 1946, lk. 31 jj.

siitega 'varestega', jänestsitte 'jäneste', kirvitegä 'kirvestega', UKD Kod rikkitegä 'rikastega'; eE: M: M 99 Trv vtaiDe 23 'võtmete', EM I tinridel 146 'teenritel'; T: M 34 San süüidegä 21 'süüanetega', M 15 Ote liikite 24 'liikmete'; V: M 23 RÄp vikkatidest 39 'vikateist'.

Toodud näitelis on arvatud algsete g-tüvede hulka kõikik kontraheerunud noomenid (rikkitegä < *rikkahi-; *rikkahe-).

Lõunaeessti näitelis piirdub kontamineerunud de-mitmuse tarvitamine esmajoones genitiivi ja komitatiiviga. i-noomenite puhul ei erine tänapäeva mitmuse i (< *ii) sõnatüve vokaalist. Rannikumurde keskosas tuleb samuti lähtuda *ii-st (vrd. joGiDest - keppiDest), kuid selle idaosas (Vaivara) näib praegu prevaleerivat ainsusetüveline, s. o. tavaline de-mitmus (vrd. jokeDest - keppiDest). Algselt ainsusetüveline on mõis- tagi ka kirjakeele keppidest, kuid ii-lisest kujust lähtub mitmusetüveline kepest (< *keppiist).

Vana kirjakeele g-tüvede kontamineerunud mitmuse genitiivi näiteid pakuvad emmekõike Mulleri ja Stahli tekstid, näit. G. Mulleril NEP Surma Keuside siddes 75, Küside 284, Lapside ette 335, kuiwa holkidde põel 65; H. Stahliil HH III tulle kihride kaha 152, HH IV nende jogkide kaldal 1. J. Rossihniusel olen registreerinud isegi ühe obliikvakäänete näite: SULK Latsidelle 52. A. W. Hupeli grammatika lõunaeesstiline ainekstik on suurelt osalt teoretiseeritud ja vigane: ES henside, suride 21, mägide (~ mäkke ~ niide ~ majje) 23. Kolme- ja enamasilbiliste sõnade genitiivid J. Rossihniusel SULK juttussitte 153, J. Gutsclaffil VEKVM tüttärite 110, A. W. Hupeliil ES tullewatside 21 näivad üldjoontes kajastavat faktiilist murdeesinemust. Seevastu G. Mulleri NEP Hobbo- sidde 59, Ilmatalluside 64 jt. võivad seletuda samuti kui eespool käsitletud g- ja h-tüvede puhul.

h-, ii-, o- ja oi- t ü v e d. Rannikumurde näitestik (M 78 VNg rohtuDes, vesastikkuDes 22 jt.) on vormiliselt sarnane de-mitmusega, kuigi siin on tegemist kontamineerunud vormidega (vrd. joGiDest samal murdealal). Seevastu kindlalt ainsusetüveline on Vaivara joduDest-tüüp (vrd. jokeDest).

Kolme- ja enamasilbilistes sõnades ilmneb käändelõpu -De või -tte ees muudest tüvedest üldistunud i. M: EM I rämatti- Dest 37 'raamatust', Krk tüdruckidel 66 'tüdrukutel', Pst komitatiiv tüdruckideGa 180, sõlikkideGa 163 'soolikatega'.

N 99 Trv rannatüüpi 27 'raamatute', V: N 23 RÄP rannatüüpi 45 'raamatust'. Tartu ja Võru murde annettust-tüüpi alal ootaks diftongi ka mitmuse genitiivis ja komitatiivis, mille kohta siiski puuduvad näited (vrd. Ote, Võn, Krl, Vas annettude). Erinevalt tänapäeva keelepruugist on diftong ui veel üsna järjekindlalt säilinud vanades lõunaeesti tekstides, näit. J. Rossihniisel SULK arvavalletuide 150, 172, raamatuite 156; Adr. Verginisel VEKVM Naide Rahmatuide 170; jutluses a. 1700 VEKVM walletuidega 283; sama A. W. Hupeli grammatikas (a. 1780); ES raamatuide 21, walletuide 24.

Lisatagu, et kahe silbiliste (eriti g-tüüpe) kontamineerunud de-mitmuse vormid on rahvalauludes täheldatud ka searte ja läänemurdest. Esimesena on sellele tähelepanu juhtinud J. Peegel, kes rõhutab, et nähtus on oma olemuselt sama kui rannikumurdes.⁸ Tundubki kõigiti usutav, et sellised Muhu rahvalaulude vormid nagu EVREKM situdesse, laevudess, teibude, rahvudesta, villudesta, paeludesta, õrsidess, varudesse, saunudesse, luidest 'luudest' 57 on koos laulurepartuuriga läinud kunagi liikvele rannikumurdest. Kuigi tänapäeval tuleb kahe silbiliste sõnade kontamineerunud de-mitmuse põhiliselt esile rannikumurde keeles, leidub selgeid märke selle olemasolust muredtüüma kõige läänepoolsematelki aladelt (IVN Jõe kaludest, pühide 277 jt.). Teisalt on koos rahvalauludega liikunud kahe silbiliste noomenite kontamineerunud de-mitmuse vorme ka lõuna suunas (vrd. EVREKM Kod segudella 58), ilmselt kuni Kagu-Bestini välja (vrd. ka F. J. Wiedemannil leiduv WED naisiDe ~ naiste 32), mis vähemalt osaliseltki võivad kajastuda ka eespool mainitud J. Rossihniuse, J. Gutselaffi ja A. W. Hupeli näiteis. Kontaminatsiooniliste genitiivide puhul tuleb aga ne-, g-sõnades arvestada ka tüübisest analoogiat, mis paiguti on ühtlustanud deklinatsioonil silbiarvust sõltumata (vrd. näiteks Trv nii vaasiDe 'vaeste' kui ka kellatsiDe 'kollaste', linnaasiDe 'linnaste').

Besti keeles kasutatavast seitsemest mitmusetüübist moodustavad omaette rühma mitmuse genitiivil põhinevad. de-, g- ja tugevaastmelisele i-mitmusele lisandub neljandana kontami-

⁸ J. P e e g e l, Besti vanadé rahvalaulude keele morfoloogia, lk. 57.

mineerunud de-mitmus. Erinevate mitmusetüvede kontamineerumine läänemeresoome keeltes on küllaltki haruldane ilming; sellega võrreldavat näeme ainult vadjja keeles, kui lai-mitmus on tekkinud a- ja loi-vormide kombineerumisel (koire-laide 'koertele', rauto/raidi 'raudadel').

L ü h e n d i d

KK 27 = "Eesti Keel" 1927; EM I = Eesti murded I. S. T a n n i n g , Mulgi murdetekstid. Tallinn, 1961; ES = A. W. H u p e l , Ehnstische Sprachlehre. Riga und Leipzig, 1780; EVRKM = J. P e e g e l , Eesti vanade rahvalaulude keele morfoloogia. Tartu, 1954. (Käsikiri TRÜ Teadusraamatukogus.); HH = H. S t a h l , Hand vnd Haussbuches Für die Pfarherren /vnd Haussväter Ehnstischen Fürstenthumbs I - IV [Theil]. Riga/ Revall, 1632-1638; IVM = M. T o o m s e , Ida-Vaivara murdest. - ÖESA 1937. Tartu, 1938; LK = Lauri Kettunen käsikirjade kogud; M 5 = A. J ä r v e , Audru murde morfoloogia. 1951. (Käsikiri TRÜ eesti keele kateedris); M 15 = M. K r e u t z b e r g , Morfoloogiline ülevaade Otepäält. 1951. (Käsikiri.); M 23 = A. L e i n b o c k , Morfoloogiline ülevaade Rääpina murrakust. 1951. (Käsikiri.); M 34 = A. M e i e s s a a r , Morfoloogiline ülevaade Sangaste murdest. 1927. (Käsikiri.); M 35 = A. V a l m e t , Morfoloogiline ülevaade Võnnust. 1951. (Käsikiri.); M 48 = S. L i p p , Noomenite mitmuse moodustamine Vastseliina murdes. (Käsikiri.); M 73 = V. S a a g e , Väike-Maarja kihelkonna murde morfoloogia. 1951. (Käsikiri.); M 78 = M. N o r m a k , Morfoloogia Viru-Nigulast. 1928. (Käsikiri.); M 79 = P. V i i r e s , Morfoloogiline ülevaade Vastseliina kihelkonnast. 1927. (Käsikiri.); M 99 = K. Ö l l e k , Grammatiline ülevaade Lõuna-Tarvastu murrakust. 1956. (Käsikiri.); NEP = Neunddreissig Ehnstische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600 - 1606. GEG IV. Dorpat, 1891; PP = Pajatusi põhjarannikult. Tallinn. 1957; SC = M. T o o m s e , Son correspondant à l'occlusive dentale après une syllabe inaccentuée dans les dialectes litteraux l'Estonie du nord. - ÖESA 1936. Tartu, 1938; SULK = J. R o s s i h n i u s , Südehnstische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Lei-

dengeschichte Jesu. Verh. GEG. XIX. Jurjew (Dorpat), 1898; UKD = L. K e t t u n e m , Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferschen dialekt (= SUST XXXIII). Helsinki, 1913; VEKVM = A. S a a r e s t e , A. R. C e d e r b e r g , Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524-1739. Tartu 1925-1931; WED = P. J. W i e d e m a n n , Versuch ueber den werroestnischen Dialekt. St. Petersburg 1864.

КОНТАМИНИРОВАННОЕ МНОЖЕСТВЕННОЕ ЧИСЛО НА -de

Пауль Алвре

Резюме

В эстонском языке насчитывается семь типов множественного числа: мн. число на -i, -de, -e, -a, -si, мн. число на -i с сильной основой и контаминированное мн. число на -de. Контаминированное мн. число на -de встречается только в диалектах, где употребляется или употреблялось генитив -i-евого множественного числа.

Под влиянием мн. числа на -de северного диалекта возникли в северо-восточном и южном диалектах формы типа jalGu-De-l на ногах, vanemBi-De-l у родителей / ср. литер. jalgadel, vanematel /. Автор статьи подробно анализирует формы контаминированного мн. числа в диалектах, языке народных песен, старой письменности и доказывает, что этот тип мн. числа имеет относительно позднее происхождение. В других прибалтийско-финских языках контаминированных основ мн. числа не встречается, кроме водские формы на -lai (-a + -loi).